

עבודת ה' של מאמיני דתות אחרות נצפה הרב עזריה אריאל

ב אב תשע"ז

נושא: אמונה >---יסודות האמונה

שאלה:

שלום וברכה כבוד הרב, רציתי לשאול מספר שאלות המטרידות אותי זה זמן, א. כיצד יש להתייחס לאמונה ולעבודה הדתית של דתות אחרות (בעיקר נצרות ואסלם, אך לא דווקא), האם שייך לכנות זאת עבודת אלוקים? האם מדובר על אמונה חלקית, או שמא אין זאת אמונה אמיתית ועבודת ה' כלל?
ב. לאור השאלה הקודמת, כיצד יש להתייחס לחוויה הדתית של הגויים, לרגשות רוחניים של התעלות ודבקות, סיפורי מופתים, השגחה וכו' האם נאמר שיש אמת בתחושות וחוויות אלו או על כל פנים אמת חלקית, או שמא מדובר בהמצאה, אוטוסוגסטיה (שכנוע עצמי שכך קרה), הזיה או שקר?
ג. כאשר אני לומד תורה (בעיקר גמרא) לעיתים יש לי תחושה לא נעימה של עיסוק בדבר מצומצם ששייך רק למעט יהודים, ולא לכל העולם, אני מודע ליעוד ותפקיד הכלל עולמי של עם ישראל אבל אינני חש את הקשר בין הדברים, אני מרגיש יהודי טוב אבל לא ממש חלק מהמין האנושי, מה כדאי לעשות?
תודה רבה!!!

תשובה:

לשואל, שלום וברכה!

שאלתך החשובה הטרידה גם אותי, ותודה שזימנת לי אפשרות לעיין בה בהרחבה.

הקדמה

1. אפתח בדברים יסודיים שכתב בעל 'הכתב והקבלה' (שמות כ, ב) על מצוות "אנכי ה' אלקיך" ועל ההבדל בין ישראל לעמים בעבודת ה': "תוכן זאת המצוה היא לכלול בה יסוד גדול, והיא, שאע"פ שכל גויי הארץ מודים שהוא ברוך הוא יוצר הכל, כי זה מן המושכלות הראשונות הנטועות בשכל, צריך לדעת שיש שתי מיני הנהגות שבהם ה' ברוך הוא נוהג עם בריותיו, וכנגדן יש שתי מיני עבודות ומעשים שחייבים הבריות לעבוד בהם ליוצר הכל יתברך: הנהגה האחת היא אשר חלק ה' אותה לכל העמים תחת השמים, שכרן ופורענותן תלויין בדברים הנהוגין, וכנגד זה אין העמים חייבים לעבוד את ה' [אלא] רק במצוות מדעיות [=המובנות בשכל האנושי], שהן שבע מצוות בני נח ופרטיהן. והנהגה השניה היא אשר ה' יתברך נוהג בה עם ישראל, שהן חלקו ונחלתו, והיא למעלה מן הנהוג, כי אם בדרך קודש ובאורח נפלא, ולעומת זה חייבים ישראל לעבוד את ה' בעבודות קדושות, וזאת תורת ה' הכוללת תרי"ג מצוות ופרטיהן כולם מפי הגבורה. ואנחנו ישראל חייבים לקבל על עצמנו ההנהגה העליונה הזאת ולעבדו בתורה ובמצווה הערוכים לעומתה, כי ה' מלכנו הוא מחוקקנו. ולפי שבהנהגה הזאת תלויים קיבול התורה ושמירת המצוות, טרם הודיעם חוקיו ומשפטיו היה הדיבור הראשון ששמענו בהר סיני: אנכי ה' אלקיך, כלומר: שמע ישראל, אנכי ה', אף כי אין אל מבלעדי, הנני אלהיך בייחוד, מנהיגך ומלכך; לכן אתה חייב לעבדני בתורותי ובמצוותי אשר אצוו אליך, מה שלא צויתי לשאר העמים, לפי שהוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים באותות ובמופתים וקניתי אתכם להיות לי לעבדים. ולכן קראו אבותינו וחכמינו המצווה הזאת 'קבלת מלכות שמים'. ואם היה ענין המצווה הזאת לדעת שיש אלוה שהוא בורא הכל, משגיח על כל, היה להם לומר: 'קבלת אמונת השם', 'אמונת יכלתו', 'אמונת השגחתו'. אבל קראוה 'קבלת מלכות שמים' להורות שהמצווה היא לקבל עלינו מלכות השם המולך עלינו בהנהגה הנפלאה המיוחדת לבני ישראל, וקשורה עמה עול תורה ומצווה שחייבין ישראל לעבוד בהן את ה' יותר ממה שחייבים שאר העמים, וזהו מאמר 'קבלת עול מלכות שמים'".
הוא אומר: טרם כל דיון על טיב עבודת ה' של הגויים, יש לדעת שהקב"ה כרת עמנו ברית מיוחדת ולפיה הוא משגיח עלינו במיוחד בדרכים מופלאות שלמעלה מן השכל וגם מטיל עלינו עבודה

מקודשת ומיוחדת במינה. ממילא, כל מה שייאמר להלן להבליט ולהאיר את צדדי עבודת ה' של הגויים עוסק בשאלה כיצד להתייחס אליהם ואל עבודתם, אבל אינו נוגע כלל ועיקר אלינו, עם ה' המיוחד, שיחס ה' אליו וגם הדרישות ממנו הן ברמה אחרת לגמרי. ומכאן לשאלותיך.

שאלה א

2. הגויים צריכים לקיים שבע מצוות בני נוח, וביניהם איסור עבודה זרה. "עבודה זרה" היא פולחן מעשי או בתפילה לאל זר (הרחבה בהמשך). מי שמקיים את המצוות הללו מוגדר "חסיד אומות העולם" (רמב"ם, הל' מלכים פ"ח ה"א), ובוודאי תפילתו לה' בורא העולם היא תפילה בעלת ערך רב, ככתוב (ישעיהו נו, ז): "כִּי בֵּיתִי בֵּית תַּפִּלָּה יִקְרָא לְכָל הָעַמִּים". ובתפילת שלמה (מלכים-א ח, מא): "וְגַם אֶל הַנֶּכְרִי אֲשֶׁר לֹא מֵעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל הוּא וְכָא מֵאֲרֶץ רְחוֹקָה לְמַעַן שְׁמֹךְ... וְכָא וְהַתְּפַלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה. אֲתָה תִשְׁמַע הַשָּׁמַיִם מִכּוֹן שִׁבְתְּךָ וְעָשִׂיתָ כְּכָל אֲשֶׁר יִקְרָא אֵלֶיךָ הַנֶּכְרִי". וביונה (ג, ח): "וַיִּתְּכֻּם שָׁקִים הָאֲדָם וְהַבְּהֵמָה וַיִּקְרָאוּ אֶל אֱלֹהֵי־בְחֻזָּה וַיִּשְׁבּוּ אִישׁ מִדְּרָכּוֹ הָרָעָה וּמִן הַחֲמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם" (ועיין רמב"ן שמות יג, טז). על פי פסוקים אלה כתב הרב פיינשטיין זצ"ל (שו"ת אגרות משה או"ח ח"ב סי' כה) שגוי שמתפלל לה' אלוקי ישראל מקיים בזה מצווה, ואף חידש שבשעת צרה זוהי חובה גם לבני נוח, כחלק ממצוות האמונה בה' (כפי שגם לישראל זוהי מצווה מדאורייתא להתפלל בעת צרה).

3. כדי להתייחס מבחינה תורנית לעבודת ה' של בעלי אמונות אחרות יש להגדיר תחילה את אמונתם, האם היא עבודת ה' או עבודה זרה. הדתות האחרות מתחלקות מבחינה הלכתית לכמה סוגים:

האיסלם, שמתבסס על נביא השקר מוחמד, הוא כמובן כפירה בנצחיותה של תורת משה. אבל מאחר שהאיסלם מאמין באל אחד - אינו עבודה זרה כלל, כפי שקבע הרמב"ם בתשובתו המפורסמת לרבי עובדיה הגר (שו"ת הרמב"ם סימן תמח): "אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל, וכבר נכרתה מפייהם ומלבם והם מיחדים לאל יתעלה יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי". הרמב"ם עומד על כך שיש באיסלם מנהגים שהם שרידי עבודה זרה, אבל "אף על פי שעיקר הדברים יסודם לע"ז - אין אדם בעולם משליך אותם האבנים ולא משתחוה לאותו המקום ולא עושה דבר מכל הדברים לשם ע"ז, לא בפיו ולא בלבו, אלא לבם מסור לשמים".

לכן, הפנייה של המוסלמי אל ה', אם תכניה כשרים (כגון הודיה לה' על חסדיו), היא צורה של עבודת ה'. השקר שבאיסלם אינו מבטל את צדדי עבודת ה' שבו. אציין שדודי הרב יעקב אריאל שליט"א (שו"ת באהלה של תורה ח"ה סי' א) אף העלה אפשרות לתת למסגד מעמד הלכתי של בית כנסת שאסור להרוס אותו! ולבסוף הסיק שלא כך מטעמים שונים, וביניהם שהפולחן לכיוון מכה הוא נגד התורה, ולא יתכן להעניק קדושה למקום שהתפילות בו הן נגד התורה. אולם יש לשים לב שזהו פרט מסוים, שמצדיק שלא להחשיב את המקום כבית כנסת, אבל לא מבטל את עצם עבודת ה' שבתפילתם (בדומה, למשל, לתפילה יהודית מעורבת: זהו איסור, ואינה יוצרת קדושת בית כנסת, ובכל זאת היא תפילה לה').

4. לגבי הנצרות המצב יותר מורכב. יש דיון בפוסקים לגבי "עבודה זרה בשיתוף", כלומר, מי שעובד את ה' וגם לגורם נוסף שהוא מייחס לו מעמד אלוהי. הכל מודים שלעם ישראל הדבר אסור בתכלית, ככתוב (שמות כב, יט): "זָבַח לָאֱלֹהִים יָחָר, בְּלִתִּי לֵה' לְבָדוֹ". ומכאן ש"כל המשתף שם שמים ודבר אחר - נעקר מן העולם" (סנהדרין סג ע"א). השאלה היא האם לבני נוח הדבר נחשב כעבודה זרה ממש, או שהותרה להם. בתוספות (סנהדרין סג ע"ב ד"ה אסור) נאמר שמי שיש לו תביעה כנגד נוצרי מותר לדרוש ממנו להישבע על דבריו, למרות שהוא יישבע בשם 'קדושיהם', והטעם: "ואע"פ שמשתפין שם שמיים ודבר אחר... בני נוח לא הוזהרו על כך". האחרונים חלוקים בפירוש הדברים, האם כוונת תוספות שהנצרות איננה עבודה זרה כלל עבור בני נוח (עולת תמיד על או"ח סי' קנו סק"ג; 'סדר משנה' הל' יסוה"ת פ"א ה"ז; וכן מוכח ברמ"א בדרכי משה יו"ד סי' קנא), או שמא כוונתם רק לאיסור להישבע בשם אלהים אחרים, שעליו לא הוזהרו בני נוח כשהשבעה "בשיתוף" (נודע ביהודה מהדו"ת יו"ד סי' קמח, ועוד רבים).

ב'סדר משנה' שם דייק כשיטתו מהספרי (ואתחנן, פיסקא לא, על פי גרסת הילק"ש רמז תתלג): "והלא כבר נאמר 'ה' אחד' ומה ת"ל 'ה' אלהינו?' - עלינו לייחד שמו ביותר", ממנו משמע שייחוד ה' הוא מצווה מיוחדת לישראל ולא הצטוו עליה בני נוח. אולם הגרסה המדויקת בספרי שם (ובמקבילה במכילתא משפטים פרשה כ ועוד): "עלינו ייחד שמו ביותר", כלומר, הקב"ה קרא לעצמו אלהי ישראל, וכך מוכח מהקשר הדברים, עיין שם. ממילא, אין משם ראיה שהגויים מותרים בשיתוף. גם ברמב"ם (הל' ע"ז פ"ב ה"א) אינני רואה כיצד ניתן להבין שהשיתוף מותר לבני נוח. זה לשונו:

מותר להם; ואם ייחסו אלוהות לגורמי השמיים עצמם - הרי זה אסור.

6. פסוק אחר שממנו ניתן לשמוע שיש ערך מסוים של עבודת ה' גם לעבודה זרה הוא דברי הנביא מלאכי (א, י"ב), בתוכחתו לישראל על הזלזול שהם נוהגים בקרבנות: "מִי גַם בָּכֶם וַיִּסְגֹּר דְלֹתֵיכֶם וְלֹא תֹאֲרִי מִזְבְּחִי חֲנָם, אֵין לִי חֹפֶץ בָּכֶם... כִּי מִמְזֶרֶחַ שָׁמֶשׁ וְעַד מִבּוֹאֹ גְדוֹל שְׁמִי בְּגוֹיִם, וּבְכָל מְקוֹם מִקְטָר מִגֶּשֶׁת לְשִׁמִּי וּמִנְחָה טְהוֹרָה, כִּי גְדוֹל שְׁמִי בְּגוֹיִם אָמַר ה' צְבָאוֹת". התיאור מתמיה, כביכול כל העולם עובד את הקב"ה! מסבירים זאת חז"ל (במנחות ק"י ע"א): "דקרו ליה אלהא דאלהא", כלומר, הם מכירים בכך שיש בורא עולם שמעל כל אליליהם, ועובדים לאלוהיהם רק כמקשרים ומתווכים עם בורא העולם. יש שלמדו מכאן הוראה הלכתית, שעבודה זרה בשיתוף מותרת לגויים (מור וקציעה או"ח סי' רכד; שואל ומשיב מהדו"ת ח"א סי' נא). אולם מדברי הר"ן בדרשותיו (דרוש ט) משתמע שמבחינה הלכתית זוהי עבודה זרה גמורה גם להם, ובכל זאת הקב"ה רואה בה גם צד חיובי מסוים שגנוז בה, דרגה מסוימת של אמונה בה'.

7. הרמב"ם הגדיר בבירור את הנצרות כעבודה זרה, לא רק עבורנו אלא גם עבורם. בהלכות עבודה זרה (פ"ט ה"ד): "הַנּוֹצְרִים עוֹבְדֵי עֲבוֹדָה זָרָה הֵם, וַיּוֹם רֵאשׁוֹן יוֹם אֵידָם הוּא..." (ולכן אסר לסחור איתם, כדי שלא להכשיל אותם באיסור הודאה לעבודה זרה). ובהלכות מלכים (פי"א ה"ד): "אִךְ יִשְׁוֶעַ הַנּוֹצְרִי... גֵּרָם לֹאבֵד יִשְׂרָאֵל בְּחָרֵב, וְלִפְזָר שְׁאֲרֵיהֶם וְלִהְשִׁפֵּילָם, וְלִהְסָלִיף הַתּוֹרָה וְלִהְטֹעֹת רַב הָעוֹלָם לְעִבְדֵי אֱלֹהִים מִבְּלַעֲדֵי י"י".

8. האם כל הפוסקים שהתירו את השיתוף לבני נוח חלוקים על הרמב"ם? לא בטוח. ב'עולת תמיד' (סי' קנו סק"ג הנ"ל) הגדיר: "דאין הנכרים מוזהרין על השיתוף, כלומר, שאומרים דזה למעלה מזה ואינם פוגמים ביחוד הש"י. אמנם אם פוגמין ביחוד ואומרים שניים הם - זה בכלל עבודה זרה, וגם בני נח מוזהרים על כך". וכן בשו"ת שאילת יעבץ (ח"א סי' מא): "שצריך לי עיון בדבר זה, כי כמדומה המשתף - דבר אחר הוא, שמניח כבוד האחדות במקומו לגמרי, ומודה בעיקר אחד, סיבת הכל, מלך מלכי המלכים הקב"ה, אלא שמכניס אמצעים בהנהגה לצורך העולם השפל... זו היתה דעת רוב עובדי ע"ז אשר מעולם, כידוע. וכל אלו לא הרבו הרשויות כאשר עושים המשנים וכדומה בפיהם כמה התחלות ורשויות נפרדות, עם היותן אומרים שהן האחדות... שהבוחר לו יותר מאחד - אפילו אחד אין לו". הבחנה זו מעוררת תסבוכת בהגדרת הנצרות, בהגדרת היחסים הפנימיים בין מה שהם מכנים "השילוש הקדוש" (הרב הרצוג זצ"ל, 'שנה בשנה' תשמ"ו עמ' 138, כתב שהנוצרים אינם עובדי עבודה זרה מפני שעבורם אותו האיש טפל לרבונו של עולם; לפי ידיעתי המועטת זה לא מדויק לגבי הכיתות העיקריות בנצרות כיום). בסיכומי של דבר, הדעה הרווחת בפוסקים היא שהנצרות היא עבודה זרה.

9. אלא שאע"פ שהנצרות כדת היא עבודה זרה, יתכן יחס מיקל יותר לעובדיה. בגמרא בחולין יג ע"ב נאמר על הגויים שבחו"ל, שאינם עובדי עבודה זרה אלא "מנהג אבותיהם בידיהם". המובן הראשוני של הגדרה זו (כפי שהדגישו בפסקי הרי"ד שם והחתם סופר בגיטין י' ע"ב) הוא שאמנם דתם היא עבודה זרה גמורה, ואף הגויים עצמם מוגדרים כעובדי עבודה זרה, אבל הם אינם אדוקים בה כל כך. ההשלכה מהגדרה זו בגמרא היא רק שכאשר הוא שוחט בהמה מן הסתם הוא לא מתכוון לשחוט לשם עבודה זרה (ולכן אין הבהמה נאסרת בהנאה). אולם מכך למדו הפוסקים על כלל הגויים בימינו, והתירו כמה סייגים שקבעו חז"ל בין ישראל לאומות העולם על המסחר עם גויים בימי חגיהם, סייגים שנובעים מהחשש שהגוי יודה לאלילו, ובימינו החשש קטן יותר (שו"ע יו"ד סי' קמח סי"ב). ויש שהרחיבו את ההגדרה הזו להפקיע בכלל מהגויים בימינו מעמד של "עובדי עבודה זרה" (עיין בדברי הרב הרצוג ב'שנה בשנה' תשמ"ו עמ' 138, ורמז לזה ביחווה דעת ח"ו סי' ס). הוי אומר, הנוצרי הפשוט פונה בתפילתו לבורא עולם בלי לדקדק בתוכן האמונה.

נראה שכך יש להבין את דברי תלמידי רבנו יונה (על הרי"ף ברכות מ ע"א): "ויש אומרים... אחר הנכרי אין עונין אמן כלל דודאי אינו מתכוין אלא לע"ז... ונראה למורי הרב נר"ו שאפי' אחר הנכרי עונין אמן כיון ששומע כל הברכה מפיו, שמאחר שאנו שומעין שמברך על הדבר לשם, אף על פי שהוא אינו יודע מהו השם, שהוא חושב שהע"ז הוא הבורא, אפילו הכי כיון שכוונתו לשם ואנו שומעין כל הברכה מפיו עונין אמן אחריו" (וראה ברמ"א או"ח סי' רטו ס"ב).

תמצית הדברים עד כה: הדתות האחרות הן כפירה בתורת משה ונצחיותה. אעפ"כ, האיסלם הוא עבודת ה' ולא עבודה זרה, ולכן בתפילות בעלות תכנים כשרים יש מימד של עבודת ה' שגויה. לעומת זאת לגבי הנצרות יש מחלוקת, שתלויה בשאלה האם עבודה זרה "בשיתוף" אסורה לבני נוח, וגם בשאלה מה בדיוק טיבו של ה"שיתוף" הנוצרי; ולדעת רוב הפוסקים הנצרות היא עבודה זרה. וביחד עם זה, בעניינים מסוימים יש להקל גם ביחס אל עובדיה.

שאלה ב

10. מכאן אעבור לשאלתך השניה: "כיצד יש להתייחס לחוויה הדתית של הגויים, לרגשות רוחניים של התעלות ודבקות, סיפורי מופתים, השגחה וכו'". אני חושב שיש הבדל גדול בין המושגים הללו: חוויה דתית ורגשות; התעלות; ומופתים והשגחה.

חוויה היא עובדה שהאדם חש משהו באופן עוצמתי. היא לא אומרת דבר על נקודת האמת שבחוויה. מי שלוקח סמים מרגיש (כנראה...) את החוויה באופן הרבה יותר עוצמתי. דבקות? אולי, אבל במה?! האם כשכתוב "וַיִּצְמַד יִשְׂרָאֵל לְבַעַל פְּעֹר" (במדבר כה, ג) לא הייתה זו דבקות? וראה נא את התיאור בשבת פג ע"ב: "וישימו להם בעל ברית לאלהים - זה זבוב בעל עקרון. מלמד שכל אחד ואחד עשה דמות יראתו ומניחה בתוך כיסו, כיון שזוכרה מוציאה מתוך כיסו ומחבקה ומנשקה". אין ספק שזה נעשה בלהט של דבקות דתית, שרק השפילה את קומתם של הדבקים. על זה אומרת התורה, להבדיל בין דבקות לדבקות: "עיניכם הראות את אשר עשה ה' בבעל פֶּעֹר... ואתם הדבקים בה' אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כְּלַכְם הַיּוֹם" (דברים ד).

אין לזלזל ברגשות. הרגש הוא כלי חשוב לבסס דברים בחיינו, להעמיק תודעה מסוימת בנפשנו ובמעשינו. אבל הוא לא מבחן לאמת. על כיוצא בזה אמרו חז"ל: "לא עם הארץ חסיד" (אבות פ"ב מ"ה). כלומר, החכם בוחן בשכלו מהי האמת, ואחרי כן בוחר אלו חוויות להעצים ומאלו להתרחק. לעומת זאת עם הארץ מתפעל מתחושות בטן שעלולות להחריף את שגיאותיו. אם כן, תחושה של דבקות ורגש רוחני אמנם איננה הזיה, היא מציאות, אלא שהיא לא אומרת דבר על איכותה ותרומתה של הדבקות.

זוהי נקודה שזקוקה לחידוד והפנמה, מפני שבתקופה שלנו שומעים הרבה פעמים שאנשים מגדירים את דתיותם לפי התחושה האישית, איך ש"מרגיש לי שזה נכון". אם פלוני היה באירוע בעל הקשר דתי ומרגיש ב"האיי", אוי לו למי שיפקפק על כשרות האירוע. אם פלונית מרגישה קרובה לקב"ה עם הלבוש הזה, ואפילו מתפללת מנחה, אזי "סימן שהלבוש הזה מספיק צנוע". זה לא עובד ככה. על כגון זה אמר החכם מכל האדם: "מִסִּיר אֶזְנוֹ מִשְׁמַע תּוֹרָה - גַּם תִּפְּלֹתוֹ תוֹעֵבָה" (משלי כח, ט).

11. התעלות מסוימת עשויה להיות גם באמונה זרה, אבל קודם כל להגדיר מהי העלייה: לא רגש סתמי שנדמה לאדם כנעלה, אלא שיפור תרבותי ומוסרי. העבודה זרה המתוארת בתנ"ך הייתה מלווה בגילוי עריות ושפיכות דמים, וכך גם קרה וקורה לנצרות ולאסלם מראשיתן עד ימינו, כל אחת כעניינה. ואף על פי כן, עצם הידיעה שיש אלוה כלשהו שיש לו ציפיות מסוימות מהאדם יכולה להיות תריס בפני "החיה שבאדם" ולשפר את מעשיו. המדד העיקרי לשיפור הוא קיום מצוות בני נוח, אבל אין לזלזל בשום מידה טובה שמתגלה באומות העולם: הגמרא משבחת גוי גם על כיבוד אב ואם (קידושין לא ע"א) וכן אומות מסוימות על מנהגי צניעות שלהם (ברכות ח ע"ב). אם רגשות כאלה נתמכים ומתחזקים כתוצאה מדבקות בעבודה זרה - גם זו לטובה. אין לחדד שהנצרות כיום מסייעת לעולם המערבי לשמור מעט ממה שנותר מערכי המוסר בתחום המשפחה ועוד.

כבר הרמב"ם (הל' מלכים פי"א ה"ד) כתב על תפקיד הנצרות והאיסלם כהכנה לגאולה העתידה: "מִחֻשְׁבוֹת בּוֹרָא הָעוֹלָם - אֵין כֹּחַ בְּאָדָם לְהַשִּׁיגֵם, כִּי לֹא דַרְכֵינוּ דַרְכֵיוֹ וְלֹא מִחֻשְׁבוֹתֵינוּ מִחֻשְׁבוֹתָיו; וְכָל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה, שְׁלֵשֻׁעַ הַנֶּצֶר וְשִׁלְשֻׁעַ הַיִּשְׁמַעְאֵל שֶׁעֲמַד אַחֲרָיו - אֵין אֵלָּא לְיִשְׂרָאֵל דֶּרֶךְ לְמַלְךְ הַמְּשִׁיחַ וּלְתֵקֶן הָעוֹלָם כְּלוֹ לְעֵבֶד אֶת יי בִּיחֵד, שֶׁנֶּאֱמַר: "כִּי אֲזַ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְרוּרָה, לְקַרֵּא כָלֶם בְּשֵׁם יי, לְעֵבֶדוֹ שְׂכֵם אֶחָד" (צפניה ג, ט). כִּיצַד? כָּבֵר נִתְמַלֵּא הָעוֹלָם כְּלוֹ מִדְּבָרֵי הַמְּשִׁיחַ וּמִדְּבָרֵי הַתּוֹרָה וּמִדְּבָרֵי הַמִּצְוֹת, וּפְשֻׁטוֹ דְּבָרִים אֵלֶּה בְּאֵיִם רְחוּקִים וּבְעַמִּים רַבִּים עַרְלֵי לֵב, וְהֵם נוֹשְׂאִים וְנוֹתְנִים בְּדְבָרִים אֵלֶּה וּבְמִצְוֹת הַתּוֹרָה; אֵלֶּה אוֹמְרִים 'מִצְוֹת אֵלֶּה אֶמַת הֵיוּ, וְכָבֵר בְּטֵלוֹ בְּזֵמַן הַזֶּה, וְלֹא הֵיוּ נוֹהֲגוֹת לְדוֹרוֹת', וְאֵלֶּה אוֹמְרִים 'דְּבָרִים נִסְתָּרוֹת יֵשׁ בָּהֶן, וְאֵין כְּפִשּׁוּטָן, וְכָבֵר בָּא מְשִׁיחַ וְגִלָּה נִסְתָּרֵיהֶם'. וְכִשְׁעֵמַד הַמֶּלֶךְ הַמְּשִׁיחַ בְּאֶמֶת, וְיִצְלִיחַ וְיִרְוֶם וְיִנָּשֵׂא - מִיָּד הֵם כָּלֶם חוֹזְרִים, וְיִדְעִים שֶׁשֶּׁקֶר נִחְלוּ אֲבוֹתֵיהֶם, וְשֶׁנִּבְיָאֵיהֶם וְאֲבוֹתֵיהֶם הִטְעוּם".

הרמב"ם מתייחס רק לפרסום התורה ועניינו של המשיח, אולם הראי"ה קוק זצ"ל מוסיף נדבך מהותי יותר, וכתב (אורות, עמ' קלא): "הניצוץ האלוהי הפנימי זורח בכל אחת מהאמונות השונות, בתור סדרי חינוך שונים לתרבות האנושית". וביתר הרחבה בספרו "לנבוכי הדור" (פרק יד, בקיצורים): "ישנם שסוברים שאי אפשר לאדם שיהיה לבבו תמים באמונה בתורת משה כראוי, כי אם כשיחשוב שאמונות אחרות כולן הן שוא ותפל ואין שום יתרון למחזיקים בהן. והדבר הוא ללא אמת". הוא מבחין בין דרגות שונות של דתות: אמונות של ע"ז, "שאינן יודעות ומכירות כלל מבורא יחיד"; אמונות שיש

בהן שמץ ע"ז; ואמונות הנקיות מכל שמץ ע"ז. אך "גם בעבודה זרה יש ניצוץ מוסריות, שהרי מצד יראתם הם פורשים מדברים היותר רעים, כל אומה לפי מושגיה, ומתקרבים למעשים טובים בחברה האנושית על כל פנים... כבר יצויר איש עומד במדרגה כזאת שרק אם יאמר לעץ 'אבי אתה' ויראה את אלוהיו עומד אצלו בביתו, מביט עליו לפי דמיונו בעיני זעמו, יחדל מעשות נבלה של רצח, גנב, נאף וכאלה". הרב מדגיש שבהשוואה לרמה הנדרשת מישראל עם קדושים כל עבודה זרה מתועבת ובזויה, אבל הביזוי צריך להיות במידה הנדרשת לנו להתרחק מע"ז (ראה עוד שם בהרחבה, אך יש להדגיש שהרב לא ראה לנכון להדפיס את הספר הזה; וראה גם אורות הקודש, ד, עמ' תה: האהבה האנושית ואהבת האומה; שמונה קבצים, קובץ ז, צב).

12. מופתים והשגחה. אין לי היכרות ממשית עם הסיפורים שרווחים בדתות אחרות על קדושים ומופתיהם, ויש לשער שרובם המכריע הם סיפורי בדים (אגב, גם ב"סיפורי חסידים" שמסתובבים אצלנו, להבדיל, לא כדאי להיות "פתי מאמין לכל דבר"). יתכן שחלק מהם הם 'טריקים' יזומים, כפי שמספרת הגמרא (סנהדרין סג ע"ב) על תעלול שעשו כמרי עבודה זרה לשכנע את מאמיניהם. ובתשובת הגאונים (החדשות, מהדו' אופק ס' קטו): "והדבר ידוע כי יש בבתי עבודה זרה דברים שנקבעו בחכמת חכמי הגויים להטעות אוילים, ואינם דומים למופת הנבואה". מכל מקום, אנסה להתמודד עם ההיתכנות לסיפורים אמיתיים שכאלה, בהם ה' פעל עמהם לטובה כאשר לעיני בשר ודם הדבר התקשר (בזמן ובאישים) להשפעת פולחן דתי זר. כאשר אנחנו דנים בשאלה האם הקב"ה נענה לתפילות של עובדי ע"ז ועושה להם מופתים אנו דנים במישור אחר לגמרי של התייחסות. יש הבדל גדול בין הדיון כיצד אנחנו צריכים להתייחס לעבודה זרה ולעובדיה לבין הדיון איך הקב"ה "אמור" להתייחס, והאם "מותר" לו להיענות לתפילותיהם. על כגון זה אמר ישעיהו (נה, ט): "כִּי גָבְהוּ שָׁמַיִם מֵאָרֶץ כֵּן גָּבְהוּ דַּרְכֵי מְדַרְכֵיכֶם וּמַחְשַׁבְתֵּיכֶם". מכל מקום, ננסה ללקט כיווני מחשבה ממה שלימדנו רבותינו.

כבר הגמרא בעבודה זרה נה ע"א מספרת על פולחן עבודה זרה שהועיל-לכאורה: "אמר ליה זונין לרבי עקיבא: לבי ולברך ידע דעבודת כוכבים לית בה מששא, והא קחזינן גברי דאזלי כי מתברי ואתו כי מצמדי [אנשים הולכים לפולחן האלילי חולים וחוזרים בריאים], מאי טעמא? אמר לו... יסורין, בשעה שמשגרין אותן על האדם, משביעין אותן: שלא תלכו אלא ביום פלוני, ולא תצאו אלא ביום פלוני ובשעה פלונית, ועל ידי פלוני ועל ידי סם פלוני, כיון שהגיע זמן לצאת הלך זה לבית עבודת כוכבים, אמרו יסורין: דין הוא שלא נצא, וחוזרין ואומרים: וכי מפני ששטה זה עושה שלא כהוגן אנו נאבד שבועתנו?...

אמר ליה רבא בר רב יצחק לרב יהודה: האיכא בית עבודת כוכבים באתרין, דכי מצטרין עלמא למטרא מתחזי להו בחלמא ואמר להו: שחטו לי גברא ואייתי מטרא, שחטו לה גברא ואתי מטרא! אמר ליה: השתא אי הוי שכיבנא לא אמרי לכו הא מלתא דאמר רב: מאי דכתיב: 'אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים'? מלמד שהחליקן בדברים כדי לטורדן מן העולם. והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: 'אם ללצים הוא יליץ ולענוים יתן חן'? בא לטמא - פותחין לו, בא לטהר - מסייעין אותו". הגמרא מסבירה את הסיפורים בשתי דרכים: האחת, שהדברים קרו בסמיכות זמנים ללא קשר. השניה, שהקב"ה מזמן להם גם הצלחות כדי לאפשר להם לטעות, כלומר, להעמיד אותם בניסיון. בפשט הדברים, האפשרות למופתים של עבודה זרה מופיעה כבר בתורה (דברים יג, ב-ד): "כִּי יָקוּם בְּקֶרֶבְךָ נָבִיא אוֹ חֹלֶם חֲלוֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת. וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נִלְכָּה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יְדַעְתֶּם וְנִעְבְּדָם. לֹא תִשְׁמַע אֶל דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל חֹלֶם הַחֲלוֹם הַהוּא, כִּי מִנֹּסָה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְּכֶם לְדַעַת הַיִּשְׁכֶּם אֲהַבִּים אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל לְבַבְכֶם וּבְכָל נַפְשְׁכֶם". אולם רבותינו התנאים נחלקו בהיתכנות של הדבר, כפי שמופיע בספרי שם (פיסקא פד, ומקבילה בגמרא בסנהדרין צ ע"א): "ובא האות והמופת - אמר רבי יוסי הגלילי: ראה עד היכן הגיע הכתוב סוף עובדי עבודה זרה: ינתן להם ממשלה אפילו על חמה ולבנה כוכבים ומזלות - אל תשמע להם. מפני מה? כי מנסה ה' אלהיכם אתכם לדעת הישכם אוהבים. אמר רבי עקיבה: חס ושלום שמעמיד המקום חמה ולבנה כוכבים ומזלות לעובדי עבודה זרה! הא אינו מדבר אלא במי שהיו נביאי אמת מתחילה וחזרו להיות נביאי שקר, כחנניה בן עזזר". נראה שרבי עקיבא כאן לשיטתו בגמרא בעבודה זרה הנ"ל, שהצלחת התפילות של עובדי עבודה זרה היא עניין של תיזמון מקרי (וראה בהרחבה בשו"ת הגאונים הנ"ל, מהדו' אופק ס' קטו, שהאריכו לבאר כדברי רבי עקיבא, שכל מופתי הגויים הם שקר ומרמה. וראה גם ברבנו חננאל בסנהדרין צ ע"א, שכתב ש"קיימא לן כרבי עקיבא" בעניין זה, אע"פ שבדרך כלל אין פוסקים הלכה בשאלות מחשבתיות חסרות השלכה מעשית עבורנו).

13. אולם, בעקבות דברי הרמב"ם בהל' מלכים הנ"ל, יתכן אולי לצעוד צעד נוסף. הרמב"ם מעלה את

השאלה מה פשר הצלחתן של הדתות האחרות, ועונה, אחרי שפתח באמירה: "מִחְשְׁבוֹת בּוֹרָא הָעוֹלָם - אֵין לֹחַ בְּאֶדָם לְהַשִּׁיגָם, כִּי לֹא דְרָכֵינוּ דְרָכָיו וְלֹא מִחְשְׁבוֹתֵינוּ מִחְשְׁבוֹתָיו", שהקב"ה מצליח את דרכיהם לטובת כינון העולם כולו במלכות ה' אלוהי ישראל לעתיד לבוא. כלומר, לא רק כניסיון עבורם אלא גם כסיוע זמני להם כדי לקדם את העולם דרגה נוספת לקראת אמונה טהורה. ממילא, יתכן לומר זאת גם על אי אלו סיפורי 'מופתים' אם יאומתו עובדתית: הם נועדו לחזק את הגויים באמונתם, כאשר מבחינתם הברירה המעשית העומדת כרגע על כף המאזניים (מה שקוראים גם "נקודת הבחירה") איננה אמונה בתורת ישראל אלא כפירה גרועה יותר.

כך כתב הראי"ה קוק (לנבוכי הדור פרק נב, עמ' ריז-ריח, וראה גם עמ' לא-לב), שגם בדתות אחרות, אם רק אינן עבודה זרה, תיתכן מציאות של נבואת אמת או רוח הקודש או "שאר עזר אלהי". הוא מציין למאמר חז"ל (תנא דבי אליהו, פרשה י): "מעיד אני עלי את השמים ואת הארץ: בין גוי ובין ישראל, בין איש ובין אשה, בין עבד בין שפחה, הכל לפי מעשה שעושה כך רוח הקודש שורה עליו". אלא שה"מעשה שעושה" עשוי לכלול גם אמונה בתורת ישראל וקיום כל מצוות בני נוח על פיה. עוד ציין לגמרא (סנהדרין נט ע"א): "שאפילו נכרי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול". אך בגמרא שם נאמר שמדובר על עיסוק בשבע המצוות שלהם, ומשמע שהוא מקיים את כולן, וכך במקורות מקבילים: "אפילו גוי ועושה את התורה הרי הוא ככהן גדול" (ספרא, אחרי מות, פרק יג, יג). אציין שוב שהראי"ה לא פרסם את ספרו זה, שנכתב בצעירותו, וכבר עמדו על כך שבכתביו המאוחרים יותר יש ביקורת חריפה ביותר על הנצרות והתנגדות לחיפוש נקודות הטוב שבה (כגון בפנקסי הראי"ה, פנקס ה, פסקאות נה-נז). לפיכך את החידושים ה'נועזים' שב'לנבוכי הדור', אם לא יימצא להם מקור נאמן, יש להשאיר כ"צריך עיון".

(ראה עוד בחולין צב ע"א על "שלושים צדיקי אומות העולם". לענ"ד המקורות בעניין זה מצביעים על כך שמדובר במקיימי מצוות בני נוח, אולם הרב חיים דוד הלוי זצ"ל, בשו"ת עשה לך רב ח"א סי' נג, נוטה לפרש שהדברים אמורים גם על עובדי ע"ז המתנהגים באופן מוסרי)

שאלה ג

14. בשאלתך השלישית אתה מתאר תסכול מעיסוק בנושאים פנים-יהודיים שאין בהם אמירה משמעותית לאומות העולם. לדעתי זוהי טעות בתפיסה, גם אילו היית צודק. תפקידנו להיות "אור לגויים" אין פירושו שמעשינו צריכים להימדד לפי המבט שלהם. אין לנו בהלכה שום חוב "להחזיר בתשובה" את הגויים, ואפילו לא לחנך אותם לשבע מצוות בני נוח (פרט לאלו שנמצאים בארצנו, שקבלתם בקרבנו מותנית בקיום מצוותיהם; עיין הל' מלכים פ"ח ה"י וביאור דבריו בכסף משנה בהל' מילה פ"א ה"ו). אנחנו צריכים לעסוק בעבודת ה' שלנו, וההשפעה החיובית עליהם תבוא כתוצאת לוואי.

כך כתב הראי"ה קוק זצ"ל (עין איה, ברכות פ"ט סי' קיד): "ערך ההטבה המוסרית של אומות העולם עובדי ע"ז, אם שסוף כל סוף הלא כל תקותינו הוא שיכירו וידעו כל באי עולם את כבוד ד', אבל אין אנו חייבים כלל להתעסק בזה מצדנו. עלינו מוטלת החובה רק להגדיל את התורה והיראה בקרב עמנו, ותיקון העולם במלכות ד' יש בזה מכבשי דרחמנא אשר לו נתכנו עלילות איך להביא את האורה לעולם בעת קץ החושך". לפי זה הסביר מדוע התנגדו חכמים להוסיף בברכה כאשר רואים מקום עבודה זרה שנעקר "והשב לב עובדיהם לעבדך", כי "יוכל הדבר לבא לידי טעות של יחש חיובנו אודות הרחבת דעת אלהים של כל העמים. על כן יותר טוב לדעת תנא קמא שלא יזכר דבר זה בברכה המקרית" (וראה שם ביאורו לדעת רשב"א החולק).

מה אכפת היה לתנא קמא להוסיף גם את המילים הללו בברכה? ממה חשש? מפני שלפעמים הרצון לעסוק בתורה באופן שהיא תהיה רלוונטית לאומות העולם מכופף את התורה לערכים חיצוניים ומגמד את קדושתה הפנימית. ואולי כך נרוויח משהו בטווח הקצר, אבל הדרך הארוכה שהיא קצרה לתיקון עולם היא על ידי התבססות עם ישראל בתורתו שלו.

דומני שזוהי כוונת הגמרא בפסחים פח ע"א: "אמר רבי אלעזר: מאי דכתיב (ישעיהו ב, ג): 'וְהָלְכוּ עַמִּים רַבִּים וְאָמְרוּ: לָכוּ וְנַעֲלֶה אֶל הָר' אֵל בֵּית אֱלֹהֵי יַעֲקֹב וְיִרְנוּ מִדְרָכָיו וְנִלְכֶּה בְּאַרְחֻתָיו, כִּי מִצִּיּוֹן תֵּצֵא תוֹרָה וְדָבַר ה' מִירוּשָׁלַם? אֱלֹהֵי יַעֲקֹב, וְלֹא אֱלֹהֵי אַבְרָהָם וְיִצְחָק? אֵלֶּה: לֹא כִאֲבָרָהֶם שִׁכְתוֹב בּוֹ הָר, שֶׁנֶּאֱמַר 'אֲשֶׁר יֹאמַר הַיּוֹם בְּהָר' ה' יֵרָאֶה', וְלֹא כִי־צִחָק שִׁכְתוֹב בּוֹ שְׁדָה, שֶׁנֶּאֱמַר 'וַיֵּצֵא יִצְחָק לִשְׁוֹחַ בְּשָׁדָה', אֲלֵא כִיעֲקֹב שֶׁקְרָאוּ בֵּית, שֶׁנֶּאֱמַר 'וַיִּקְרָא אֶת שֵׁם הַמָּקוֹם הַהוּא בֵּית אֱלֹהִים'. מֵה מִשְׁמַעוֹת בְּחִירָתָם שֶׁל הָעַמִּים בְּבֵית יַעֲקֹב וְלֹא בְּהָר' שֶׁל אַבְרָהָם וּבְשָׁדָה יִצְחָק? שְׁדוּקָא הַסְּגִירוֹת שֶׁל יַעֲקֹב, הָעִיסוּק שֶׁלּוֹ בְּבֵיתוֹ וּמִשְׁפַּחְתּוֹ וּצְמֻצוֹ הַמִּגַּע עִם אֲמוֹת הָעוֹלָם, הֵם שֶׁמֶאֱפָשִׁים בְּסוּפוֹ שֶׁל דָּבָר לֹאֲמוֹת הָעוֹלָם לְהִתְבָּרֵךְ מֵאִיתָנוּ.

יש אישים מיוחדים שמתאימים גם לעסוק בקשרי היהדות עם אומות העולם וכיצד ללמוד את התורה וללמדה באופן שיהיה משמעותי יותר עבורם, אבל זה דורש הכנה יסודית, שכוללת התמסרות ארוכת שנים לבניית בסיס תורני ואמוני מוצק בתוכנו פנימה.

לפיכך אני מציע שבשנים הקרובות (רשום לפני שאתה בן 20) תתמקד בבנייה עצמית כיהודי תלמיד חכם ועובד השם בדרכו של יעקב אבינו. ואם תמצא את עצמך בעוד כעשור מתאים לעסוק גם בהדרכתה של תורה לאומות העולם תמצא בעז"ה את האפיקים המתאימים לכך.

15. תמצית כל הדברים: לישראל, עם קדושו, ייחד הבורא יתברך תורה מיוחדת והנהגה מיוחדת. מבחינה הלכתית אמונות אחרות הם כפירה בתורת משה ונצחיותה, אבל מבחנן העיקרי הוא האם הן מאמינות בייחוד השם ומקיימות את מצוות בני נוח או שהן עבודה זרה. לגבי עבודה זרה הצטוונו ליחס רוחני ומעשי של דחייה מוחלטת. אולם בעומק הדברים, במבט דיעבדי, יש מקום לראות גם את צדדי החיוב, האם הדת מקדמת את מאמיניה באופן יחסי להתנהגות תרבותית ומוסרית, יותר מאשר אילו היו חסרי דת.

לתשובות נוספות של הרב עזריה אריאל